Reactienota conceptdoelen Economische Agenda

Inhoudsopgave

Inleiding 3
1. Schriftelijke reacties 4
Samenvatting reactie/zienswijze (per thema) 5
Antwoord Kwartiermaker en opvolging in Economische Agenda 5
Proces Economische Agenda: vaak genoemde onderwerpen 5
Proces Economische Agenda: overige onderwerpen 6
Inhoud Economische Agenda: vaak genoemde onderwerpen 7
Inhoud Economische Agenda: overige onderwerpen 11
2. Online reacties via Stem van provincie Groningen 15
Samenvatting reactie/zienswijze 15
Antwoord Kwartiermaker en opvolging in Economische Agenda 15
Aanpak van de Economische Agenda en subsidies 15
Samenhang met de sociale agenda (samenhang met doel 1) 16
Infrastructuur, woningen, voorzieningen, werkgelegenheid en aantrekkelijkheid van het landschap (samenhang met doel 1) Top of Form 17
Economische activiteiten in het gebied (samenhang met doel 2 en 4) 19
Verbinding met en behoud van jongeren in de regio (samenhang met doel 3 en 4) 19
Regionale trots en identiteit (samenhang met doel 5) 20

Inleiding

De kwartiermaker voor de Economische Agenda Groningen heeft op 21 oktober 2024 de conceptdoelen voor de Economische Agenda gepubliceerd voor reacties en zienswijzen. In deze reactienota zijn de ontvangen reacties en zienswijzen samengevat, geeft de kwartiermaker antwoorden op vragen en suggesties en geeft hij aan of en hoe reacties worden verwerkt in de Economische Agenda. We zijn alle respondenten dankbaar voor hun inbreng en betrokkenheid. De vele suggesties en opmerkingen hebben als input gediend en hebben de Economische Agenda beter gemaakt.

De dertien gemeenteraden in Groningen en Noord-Drenthe, Provinciale Staten van Groningen en de algemeen besturen van de waterschappen Noorderzijlvest en Hunze en Aa's hadden tot 13 december 2024 de gelegenheid om schriftelijk te reageren op de conceptdoelen. De kwartiermaker heeft schriftelijke reacties ontvangen van twaalf gemeenteraden: Aa en Hunze, Eemsdelta, Groningen, Midden-Groningen, Noordenveld, Oldambt, Pekela, Stadskanaal, Tynaarlo, Veendam, Westerwolde en Westerkwartier. Daarnaast zijn reacties binnengekomen van Provinciale Staten Groningen, het algemeen bestuur van het waterschap Noorderzijlvest, van de colleges van burgemeester en wethouders van de Noord-Drentse gemeenten, en van vier hoogleraren (Economie en Regionale arbeidsmarkt) verbonden aan de RUG.

Hoofdstuk 1 van deze reactienota bevat een samenvatting van alle schriftelijke reacties. Daarbij hebben we onderscheid gemaakt tussen reacties over het proces van totstandkoming van de agenda en meer inhoudelijke reacties. In beide categorieën hebben we de reacties zelf thematisch geclusterd, met een verwijzing naar de afzenders ervan (eerste kolom in de tabel). In de tweede kolom staat het antwoord van de kwartiermaker en is aangegeven hoe de reactie is verwerkt in de Economische Agenda. Elke paragraaf begint met de meest genoemde onderwerpen; daarna volgen de overige onderwerpen.

Een compleet overzicht van de schriftelijke reacties vindt u in de bijlage van deze nota.

Daarnaast konden inwoners van Groningen en Noord-Drenthe online reageren op de doelen en subdoelen, via stemvanprovinciegroningen.nl. Dat kon van 22 oktober tot en met 19 november. Via www.stemvanprovinciegroningen.nl hebben 41 personen online stemmen uitgebracht op de conceptdoelen. Op de open vraag (“Ontbreken er subdoelen?”) zijn 22 reacties binnengekomen. Deze online reacties en de antwoorden erop van de kwartiermaker zijn opgenomen in hoofdstuk 2 van deze reactienota. Deze reacties zijn ingedeeld naar onderwerp.

1. Schriftelijke reacties

In dit hoofdstuk zijn de reacties verwerkt van de gemeenteraden Aa en Hunze, Eemsdelta, Groningen, Midden-Groningen, Noordenveld, Oldambt, Pekela, Stadskanaal, Tynaarlo, Veendam, Westerkwartier, Westerwolde, de reacties van colleges van B&W van de drie Noord-Drentse gemeenten gezamenlijk (in de tabel weergegeven onder de noemer 'Noord-Drentse gemeenten'), Provinciale Staten van Groningen, het algemeen bestuur van Waterschap Noorderzijlvest en van vier hoogleraren verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Als achtergrond een aantal algemene opmerkingen over de reacties:

- De gemeenten Veendam en Westerwolde hebben gemeld dat hun gemeenteraden de conceptdoelen van de Economische Agenda voor kennisgeving hebben aangenomen. Beide gemeenten hebben geen nadere schriftelijke reactie gegeven.

- De reactie van Provinciale Staten van Groningen bestaat uit een korte weergave van de reacties van de afzonderlijke fracties in PS (in de tabel weergegeven onder de noemer 'provincie Groningen'). De meest genoemde thema's zijn in het onderstaande schema opgenomen. Ook de reactie van de gemeenteraad van Groningen is een weergave van wensen van afzonderlijke fracties.

- De reacties gaan voor een deel over het proces van totstandkoming van de Economische Agenda, de governance en de financiën, en ook over de toegankelijkheid en de leesbaarheid van de agenda. Een ander deel van de reacties gaat over de inhoud van de Economische Agenda. Een aantal daarvan wordt genoemd in meerdere reacties. De manier waarop de doelen zijn geformuleerd bijvoorbeeld, en de raakvlakken tussen de economische en sociale agenda. Vaak genoemd worden ook aandacht voor de verschillen in de regio, de wens om aan te sluiten bij bestaande plannen in de regio, het belang van een goed vestigingsklimaat en een aantrekkelijke leefomgeving, en aandacht voor de sectoren landbouw, vrijetijdseconomie en cultuur. Samenwerking met ondernemers en het belang van onderwijs en talentontwikkeling vallen ook onder de onderwerpen die vaak worden genoemd. En bovendien: verschillende inzenders vinden dat infrastructuur, mobiliteit, openbaar vervoer en wonen een belangrijke plaats moeten krijgen in de Economische Agenda.

Samenvatting reactie/zienswijze (per thema)	Antwoord Kwartiermaker en opvolging in Economische Agenda
Proces Economische Agenda: vaak genoemde onderwerpen	
Zorgvuldigheid en governance Aandacht voor bestuurlijk draagvlak en de kaderstellende en controlerende rol van de gemeenteraad. Tijdsdruk is hierin een risico (Midden-Groningen, Eemsdelta). Naast tempo is zorgvuldigheid vereist (Stadskanaal). Verzoek besluitvorming over de EA te laten lopen via de colleges (Noord-Drentse gemeenten). Heb aandacht voor transparante en rechtvaardige inzet van middelen en besluitvorming hieronder en zorg ervoor dat ook private investeringen worden uitgelokt. Kies zoveel mogelijk voor het inzetten van bestaande organisaties en maak duidelijk wat de rol van bestaande organisaties bij de uitvoering is. Voorkom bureaucratie die de toegang voor MKB belemmert. Leg primair de focus op datgene waar de Groninger baat bij heeft (provincie Groningen). Zorg voor borging van de publieke, openbare en democratische verantwoording, toetsing en legitimatie van beleid en financiën, met bijzondere aandacht voor de zeggenschap van lokale en regionale overheden (Westerkwartier). Betrek de Noord-Drentse gemeenten goed bij de verdere uitwerking. De doelen zijn – in elk geval tekstueel – erg op Groningen gericht (Noordenveld).	We onderschrijven het belang van een voortvarende én zorgvuldige aanpak. Onderdeel van de Economische Agenda is een voorstel voor de uitvoeringsstructuur (governance) met daarin expliciet aandacht voor de rol van volksvertegenwoordigingen en colleges. Het staat voorop dat de besteding van publieke middelen ook verantwoording binnen politiek-bestuurlijke kaders vraagt. Daarbij hoort nadrukkelijk publieke, openbare en democratische verantwoording. Voor de concept Economische Agenda doorlopen we eenzelfde zienswijze procedure als met de doelen alvorens besluitvorming zal plaatsvinden in de colleges, dagelijks besturen en tot slot in de ministerraad. We hechten er waarde aan hier te benoemen dat Noord-Drenthe volledig en onlosmakelijk onderdeel is van de Economische Agenda. Daar is tekstueel aandacht aan besteed en ook in de verdere uitwerking zal het een prioriteit zijn om Groningen en Noord-Drenthe als één regio te beschouwen.
Taalgebruik Iedereen moet de Economische Agenda kunnen begrijpen. Gebruik daarom klare taal (Stadskanaal, Aa en Hunze) en maak gebruik van infographics (Stadskanaal). Een voorbeeld: in plaats van “valorisatie” kunnen we het beter hebben over het “benutten van wetenschappelijke kennis en innovaties voor markt en maatschappij.” Spreek bij de subdoelen van doel 1 liever over “een gezonde en aantrekkelijke leefomgeving” dan van “hogere ruimtelijke kwaliteit” (Aa en Hunze, Noord-Drentse gemeenten). Wees consequent in de ordening van doelen en subdoelen. Dat is in de conceptversie nog niet het geval. Daarin worden afwisselend cijfers en letters gebruikt (Aa en Hunze).	Deze suggesties onderschrijven wij en zijn verwerkt in de agenda. In algemene zin hebben we extra aandacht voor een makkelijk en goed leesbare Economische Agenda. Tegelijk is het ook een agenda die stevige onderbouwing vraagt en waarin we uitdagingen van sectoren beschrijven en een voorstel voor de uitvoering doen. Daar ontkomen we niet aan het gebruik van economische en bestuurlijke termen.

Proces Economische Agenda: overige onderwerpen	
Financiën Voorkom dat middelen voor Nij Begun worden ingezet om gaten te vullen die vallen door bezuinigingen (Westerkwartier). Voorkom verkruimeling van de inzet en beperkt de uitvoeringskosten (provincie Groningen).	Dit punt is geheel in lijn met de eerder gedeelde uitgangspunten en verwerkt in de Economische Agenda. In de agenda is expliciet benoemd dat de middelen een 'plus' en daarmee aanvullend op reguliere middelen zijn. Tevens is expliciet aandacht voor een goede inhoudelijke samenhang in de agenda, evenals voor een efficiënte uitvoeringsstructuur. Aandachtspunt hierbij is dat het ondersteunen van (onervaren) aanvragers en het (ondersteunen bij het) opwerken van projectideeën tijd en daarmee geld kost (zie ook volgende punt).
Faciliteren van kleine en onervaren subsidie aanvragers Radicale economische innovatie komt voor een belangrijk deel van kleinere, onbekende, nieuwe partijen (outsiders). Overweeg daarom kleine en onervaren subsidie aanvragers te faciliteren en te helpen met het opstellen en indienen van voorstellen (hoogleraren RUG). Het is van belang dat middelen niet alleen terecht komen bij grote bedrijven en instellingen (provincie Groningen)	We erkennen de positie van nieuwe (onervaren) partijen c.q. outsiders en de moeite die zij hebben hun weg naar (ondersteuning en) subsidie te vinden. Initiatiefnemers moeten in een zo vroeg mogelijk stadium kunnen rekenen op creatieve en deskundige sparringpartners. In de beschrijving van te benutten en ontwikkelen instrumenten in de agenda wordt hier expliciet aandacht aan besteed (pagina 50).
Evaluatie en herijking Gezien de grilligheid van toekomstige ontwikkelingen is flexibiliteit bij het bepalen van evaluatietermijnen van doelen belangrijk (Oldambt). Zet de termijn voor de missie op middellange termijn op tien jaar, en bouw een extra moment van herijking in (Stadskanaal).	Uitgangspunt van de agenda en de uitvoering is zowel het kunnen bieden van langjarig zekerheid als het bieden van ruimte om in te springen op tussentijdse kansen. We stellen in de agenda voor om te werken met 6-jaarlijkse uitvoeringsplannen die gekoppeld zijn aan evaluaties. Periodiek zal worden bekeken of de gekozen strategie de beoogde (economische) resultaten oplevert en herijking al dan niet nodig is. De monitoring zal onderdeel gaan vormen van het bredere gesprek dat Rijk en regio voeren in het kader van de Staat van Groningen die volgt uit de Groningenwet.
Tijdig informeren Informeer inwoners en andere betrokkenen goed en tijdig. Dat is essentieel met het oog op de participatie (Stadskanaal).	Wij zijn het hier zeer mee eens. Het betrekken van inwoners is één van de essentiële uitgangspunten van Nij Begun. In het opstellen van de Economische Agenda is hier aandacht aan gegeven door tussenproducten te publiceren, te bespreken met betrokkenen en hen via online participatie en inloopbijeenkomsten zo breed mogelijk te informeren en reactie van hen te vragen. Dit gebeurt ook met de voorliggende conceptversie van de Economische agenda. De komende periode worden volksvertegenwoordigingen, (regionale) partijen en inwoners gevraagd hun reactie te geven via een traject van consultatie en participatie. We

	communiceren hier vroegtijdig over en trekken hierin samen op met de andere Nij Begun-agenda's: herstel, sociaal en isolatie.
Inhoud Economische Agenda: vaak genoemde onderwerpen	
Steun voor de doelen en de algemene manier waarop ze zijn geformuleerd (gemeenten Eemsdelta, Midden-Groningen, Oldambt, Stadskanaal, provincie Groningen, hoogleraren RUG) en de transparante aanpak (provincie Groningen).	We zijn verheugd dat er brede steun is voor de algemene formulering van de conceptdoelen. De doelen zijn dan ook vrijwel ongewijzigd opgenomen in de Economische Agenda. Aanpassingen die zijn gedaan betreffen kleine tekstuele wijzigingen zodat ze allen een duidelijke richting aangeven. Verder is bij doel vijf na diverse reacties het woord 'trots' geschrapt, waardoor de focus bij dit doel nu op 'zelfbewustzijn' en 'imago' ligt.
Raakvlakken met sociale agenda Aandacht voor de raakvlakken tussen de sociale en de economische agenda is essentieel, met name als het gaat om armoedebeleid, de aanpak van werkloosheid en mensen die misschien niet de talenten hebben die nodig zijn op de arbeidsmarkt (Oldambt). In dit verband is een aandachtspunt dat economische groei bijdraagt aan sociale inclusie en het tegengaan van sociale ongelijkheid (Tynaarlo). De samenhang tussen de Economische en de Sociale Agenda moet sterker worden benadrukt en uitgelegd (Westerkwartier, Aa en Hunze, gemeente Groningen, provincie Groningen; diverse fracties in Provinciale Staten van Groningen wijzen op het belang van deze samenhang). Het onderwijs speelt daarbij een belangrijke verbindende rol (Westerkwartier). En ook de zorg en de duurzaamheidssector (Aa en Hunze).	Samenhang met de Sociale Agenda is een belangrijk aandachtspunt bij de uitwerking en uitvoering van de Economische Agenda. Samen staan de agenda's voor de opgave om de brede welvaart in Groningen en Noord-Drenthe te vergroten, met ieder een eigen verantwoordelijkheid. Er is intensief overleg over thema's die elkaar raken. Op verschillende thema's zullen beide agenda's elkaar versterken en is het belangrijk om af te stemmen welke inzet door welke agenda wordt gefaciliteerd. In de concept Economische Agenda wordt hier een voorschot op genomen onder verschillende thema's, bijvoorbeeld Onderwijs, Kennis en Arbeidsmarkt (pag. 27-28), Digitalisering (pag. 31-32), Gezondheid (pag.38) en Vrijetijdseconomie (pag. 45).
Verschillen in de regio Aandacht voor verschillen in de regio, de specifieke (sociaal-)economische situatie van gemeenten en de specifieke kansen en bedreigingen die hierbij horen. (Midden-Groningen). Werk niet met gemiddelden voor de hele provincie, maar formuleer specifieke doelen en indicatoren die voor elk gebied gelden (Oldambt). Sluit aan op de sterke kanten en kansrijke gebieden van gemeenten (Westerkwartier), en baseer dat op onderzoek. Het lijkt erop dat de conceptdoelen vooral gericht zijn op Groningen (Noord-Drentse gemeenten).	De aandachtspunten die hier worden genoemd, hebben te maken met doelstellingen en monitoring. In de Economische Agenda is o.b.v. de vijf doel- en subdoelstellingen een voorstel opgenomen voor mogelijke indicatoren en streefwaarden. De voorgestelde indicatoren bieden gezamenlijk een breed inzicht in de economische situatie van de regio en hoe deze zich verhoudt tot het landelijk gemiddelde. In de Staat van Groningen wordt periodiek verantwoording afgelegd over de voortgang van Nij Begun en daarmee ook met de Economische Agenda. We zijn ons er terdege van bewust dat er verschillen bestaan binnen de regio. Dat de regio

Al ligt de brede welvaart hier gemiddeld op een hoog niveau, ook de gemeenten in Noord-Drenthe kampen met serieuze uitdagingen. Onder meer op het gebied van arbeidsmarkt, vergrijzing, leefbaarheid en afnemende aanwezigheid van (basis)voorzieningen. Graag aandacht hiervoor. In het verlengde hiervan: het is niet gezegd dat wat goed is voor de stad Groningen niet automatische goed is voor de (toename van de brede welvaart) in het Ommeland (Midden-Groningen, Oldambt).	als geheel of een gemeente op het landelijk gemiddelde scoort, kan immers verhullen dat er in specifieke gebieden grote problemen bestaan die aangepakt moeten worden. De monitoringssystematiek in de Economische Agenda is een eerste voorstel dat zich rekenschap van deze verschillen geeft. In het document zijn bovendien specifieke doelstellingen en aandachtspunten voor afzonderlijke regio's opgenomen. Op pagina 25 va de agenda wordt specifiek ingegaan op de positie van noord-, midden- en oost-Groningen.
Aansluiten bij bestaande plannen en regie houden Er zijn al veel regionale plannen gemaakt, zoals de Masterplannen, de Regiodeal Oost-Groningen en de structuurvisie A7/N33. Bijzondere vermelding verdient het Masterplan Oost-Groningen, waar vijf gemeenten en belangrijke stakeholders in samenwerken. Sluit daarbij aan met de EA en Nij Begun (Oldambt, Pekela). Ook het Masterplan Regiocentra en het Masterplan Campussen behoeven een vervolg bij de uitwerking van de Economische Agenda (Eemsdelta). Maak duidelijk hoe de economische agenda zich verhoudt tot JTF en EFRO (provincie Groningen). Er bestaan vele partijen die zich direct en indirect bezighouden met de (economische) ontwikkeling van het Noorden. Overweeg een coördinerende regisseur t.a.v. al deze partijen om de kans op beleidsconcurrentie te verkleinen (hoogleraren RUG).	Bij het opstellen van de Economische agenda is nadrukkelijk aandacht geweest voor de samenhang met bestaande plannen, financieringsmogelijkheden en partijen die actief zich bezighouden met economische ontwikkeling. Zo sluit de agenda vanzelfsprekend zoveel mogelijk aan bij bestaande plannen. Aan de masterplannen Campussen en Regiocentra besteden we specifieke aandacht. Niet alle bestaande plannen vallen onder het bereik van de Economische Agenda, maar het voorbereidende werk ervoor gebruiken we waar mogelijk bij de uitvoering van de Economische Agenda. Daarnaast wordt bij de uitvoering van de agenda nadrukkelijk gekeken hoe nationale en Europese financieringsinstrumenten zoals het Just Transition Fund en EFRO de Economische agenda kunnen versterken. Dit zodat de middelen van de Economische agenda zo efficiënt mogelijk worden ingezet. Ten slotte is in de Economische agenda ook aandacht voor een passende uitvoeringsstructuur. Deze is er onder meer op gericht om een efficiënte uitvoering mogelijk te maken, waarbij de kans op beleidsconcurrentie zo klein mogelijk wordt gehouden.
Infrastructuur, mobiliteit, ov en wonen De constatering dat de EA er niet is voor investeringen in infrastructuur, openbaar vervoer en wonen is “niet passend en te absoluut geformuleerd” (Midden-Groningen). Onder voorwaarden zou dit wél mogelijk moeten zijn, op lokaal niveau (Oldambt). Het belang van investeringen in bereikbaarheid en mobiliteit moet nadrukkelijker naar voren komen. Een impuls voor de infrastructuur is een voorwaarde voor het slagen van de Economische Agenda (Westerkwartier): zonder deze investeringen blijven de doelen van de Economische Agenda buiten bereik (Eemsdelta).	Voor inwoners, en jongeren in het bijzonder, is bereikbaarheid van onderwijs, werk en voorzieningen van groot belang; dit draagt bij aan het doel om de economische structuur te versterken en daarmee de brede welvaart in de regio te verhogen. Investeringen in infrastructuur zijn te kapitaalintensief om met het beschikbare budget voor de agenda’s het verschil te kunnen maken. In de tekst van de economische agenda is dit nader beschreven (p. 7 en 25). Welke andere rol de Economische Agenda wél kan spelen voor deze thema’s is onderdeel van de uitvoering.

Als de Economische Agenda hier zelf niet in investeert moet ze dit onderwerp wel blijvend agenderen (Eemsdelta). Ook vanuit de gemeenteraad van Groningen bestaan vragen waarom infrastructuur en wonen niet zijn opgenomen in de conceptdoelen. Besteed aandacht aan (innovatieve) mobiliteit. De bereikbaarheid is afgenomen door versobering van het openbaar vervoer, maar essentieel voor het functioneren van de economie (Tynaarlo, Noordenveld, Aa en Hunze, Noord-Drentse gemeenten).	
Toekomstbestendigheid vestigingsklimaat en leefomgeving Investeringen in het vestigingsklimaat zijn van cruciaal belang. Uitwerking daarvan is van belang, in nauwe samenwerking met het bedrijfsleven (Midden-Groningen). Ook natuur, ecologie en biodiversiteit zijn letterlijk van levensbelang zijn voor een toekomstbestendig vestigingsbeleid (Oldambt, Stadskanaal). Aandacht voor ruimtelijke kwaliteit en gezonde leefomgeving zijn van belang (provincie Groningen). Uitwerking van het begrip “kwaliteit” is daarbij vereist. Het gaat niet alleen om ruimtelijke kwaliteit, maar ook om onder meer landschap en een gezonde en aantrekkelijke leefomgeving (Eemsdelta, Aa en Hunze). Ontwikkelingen op het gebied van circulaire economie en energie hebben gevolgen voor de omgevingskwaliteit. Daarbij is het zoeken naar balans: in het verleden kregen we alleen de lasten. Nu willen we ook de lusten (Eemsdelta).	Het belang van een toekomstbestendig vestigingsklimaat en leefomgeving is overduidelijk. De aangedragen zorgpunten hebben we verwerkt in de Economische Agenda (p. 24). Daarbij gaan we nader in op de geschetste uitdagingen en aandachtspunten.
Landbouw De landbouw en aan de landbouw verbonden bedrijvigheid verdient expliciete aandacht als (innovatieve) motor van de doelen van de Economische Agenda (Pekela, Westerkwartier, Noord-Drentse gemeenten). Het is belangrijk hiervoor ook indicatoren te formuleren (Noord-Drentse gemeenten).	Landbouw is één van de belangrijke sectoren voor de regio, die bovendien voor grote uitdagingen staat. Landbouw is in de Economische Agenda opgenomen als één van de onderwerpen onder de thematische inzet (p. 40). In algemene zin zijn er geen indicatoren opgenomen voor thematische inzet; de indicatoren en streefwaarden zijn gericht op de overstijgende doelen en subdoelen van de Economische Agenda. Het belang van innovatie en regionale waardenketens is expliciet in de tekst benoemd.
Vrijetijdseconomie, recreatie, cultuur en natuur De vrijetijdeconomie is van belang voor het vestigingsklimaat, maar draagt ook bij aan het verdienvermogen van de regio, het regionale zelfbewustzijn en de aandacht voor cultuur- en natuurwaarden. Dit betreft naast de stad Groningen en het Waddengebied, ook Oost-Groningen. Het is van groot belang die kansen te onderkennen en te benutten (Pekela, Stadskanaal). Dat maakt de regio ook	De opmerkingen zijn in lijn met reacties tijdens verschillende bijeenkomsten, expertsessies en gesprekken met bestuurders en ondernemers. We onderschrijven het belang van de genoemde onderwerpen. Vrijetijdseconomie is in de Economische Agenda opgenomen als één van de onderwerpen onder de thematische inzet (p.45).

een leukere plek om te zijn en te verblijven. Het gaat hierbij om kwaliteit die past bij het gebied, en niet om “massa en veel” (Eemsdelta). Uitdrukkelijk verzoek om de sector recreatie en cultuur expliciet op te nemen in de EA. Deze sector draagt veel bij aan werkgelegenheid en is een belangrijk fundament van de economie (Eemsdelta, Noordenveld, Noord-Drentse gemeenten).	
Ondernemerschap, Mkb en zzp’ers Maak gebruik van de economische kracht en ondernemerschap die er is. Goede samenwerking met ondernemers is van belang. Zet in op groei van het MKB en heb bijzondere aandacht voor het verdienvermogen en activiteiten met toekomstperspectief (Provincie Groningen). Er moet aandacht zijn voor vragen die ondernemers hebben. Er moet een goed bereikbare plek zijn waar ondernemers eenvoudig terecht kunnen (Stadskanaal). Besteed speciale aandacht aan het mkb, dat een dragende kracht is van de economie (Westerkwartier, Eemsdelta, Noordenveld, Provincie Groningen, Noord-Drentse gemeenten). Kleine bedrijven hebben minder gemakkelijk toegang tot bestuurlijke netwerken en hebben meer moeite om te profiteren van de gunstige economische omstandigheden (Eemsdelta, Noordenveld, Noord-Drentse gemeenten). Een veelgehoord vraagstuk is bedrijfsopvolging, met name bij familiebedrijven, onder meer – maar niet uitsluitend - in de landbouw (Eemsdelta, Westerkwartier). Betrek ook de categorie zzp’ers hierbij (Aa en Hunze, Noord-Drentse gemeenten, provincie Groningen).	Het mkb is de ruggengraat van onze regionale economie die aandacht verdient bij het versterken van de economische structuur. Het MKB is op verschillende plekken in de Economische agenda opgenomen, in het bijzonder bij het onderdeel ‘Digitalisering’ (p. 31) en Vrijetijdseconomie (p. 45). ZZP’ers worden genoemd bij het onderdeel ‘Regiocentra’ (p. 30).
Onderwijs en talentontwikkeling Maak duidelijker wat met talentontwikkeling bedoeld wordt en heb ook nadrukkelijk aandacht voor praktisch opgeleiden. (Provincie Groningen). Meer aandacht is vereist voor het belang van onderwijs voor de ontwikkeling van talent op elk niveau (Midden-Groningen, Stadskanaal). Het is belangrijk om dit onderwijs te organiseren in de nabijheid van bedrijven. Dus lokaal (Midden-Groningen). Onderwijs is een motor voor de wisselwerking tussen de Economische en de Sociale Agenda. Beide agenda’s beogen structurele toename van de brede welvaart (Westerkwartier).	Onderwijs en talentontwikkeling zijn inderdaad een belangrijke pijler voor de economie, zeker in tijden van krapte op de arbeidsmarkt. Daarom is het ontwikkelen, benutten en aan de regio binden van talent (op alle niveaus) een van de vijf doelen van de Agenda. Voldoende en gekwalificeerde arbeidskrachten en een krachtig kennis- en innovatie ecosysteem in Groningen en Noord-Drenthe zijn cruciaal om de economische structuur te versterken. Daarom is gekozen om het thema ‘Onderwijs, Kennis en Arbeidsmarkt een prominente plek in de Economische agenda te geven. Daaronder zullen initiatieven kunnen worden gefinancierd die bijv. bijdragen aan het opleiden en leven lang ontwikkelen van talent op techniek,

Maak duidelijk dat het bij onderwijs ook gaat om na- en bijscholing: Een leven lang leren (Aa en Hunze, Noord-Drentse gemeenten).	zorg en ondernemerschap. Op dit thema zal ook nadrukkelijk aansluiting worden gezocht met de activiteiten vanuit de Sociale Agenda.
Inhoud Economische Agenda: overige onderwerpen	
Doel toevoegen Voel een zesde doel toe: goede en inclusieve werkgelegenheid voor alle Groningers (gemeente Groningen).	We erkennen het belang van goede en inclusieve werkgelegenheid. In het toekomstbeeld dat in de Economische Agenda wordt geschetst is dat ook een belangrijk uitgangspunt. De inhoudelijke strekking van deze suggestie wordt echter al gedekt door de doelen rond vergroot verdienvermogen en ondernemerschap en talentbehoud en talentonwikkeling. In de vertaling van deze doelen naar voorwaarden hebben we expliciet aandacht voor goed en inclusief werkgeverschap zodat verdienvermogen direct wordt verbonden aan inkomens.
SMART Werk doelen SMART; ze zijn nu onvoldoende concreet, meetbaar en missen indicatoren (Westerkwartier, Stadskanaal, provincie Groningen).	De formulering van de doelen is verder uitgewerkt en onderbouwd, zodat ze concreter en beter meetbaar zijn. In samenwerking met externe deskundigen zijn indicatoren geformuleerd en is een eerste aanzet voor de monitoringssystematiek in de agenda opgenomen.
Formulering doelen Begrippen als “duurzaam”, “houdbaar” en “structureel” moeten worden opgenomen in de formulering van de doelen (Westerkwartier).	We erkennen het belang van de genoemde thema’s en we hebben ze nadrukkelijk verwerkt in de tekst van de Economische Agenda. Zoveel mogelijk is geprobeerd deze SMART te formuleren. Daarom is de formulering van de doelen uiteindelijk niet aangepast. Het overkoepelende doel van beide agenda's is het structureel vergroten van de brede welvaart. De essentie van 'houdbaar' en 'structureel' komt terug bij verschillende passages over toekomstbestendigheid expliciet naar voren in de agenda. Duurzaamheid komt in andere bewoordingen terug in de tekst onder het eerste doel van de tekst.
Optimaal laten functioneren van de markt Als markten goed functioneren, ervaren marktpartijen prikkels om de ‘juiste’ keuzes te maken. De rol van de overheid is gelegen in het optimaal laten functioneren van de markt (reduceren belemmeringen via scheppen van de voorwaarden). Er worden dan geen ‘topsectoren ’geselecteerd, maar er worden voorwaarden ontwikkeld voor het beter laten functioneren van de markt, bijv. door startups te helpen bij het verkrijgen van financiering, het	De Economische Agenda is een richtinggevend investeringskader met een ontwikkel- en stimuleringsfunctie. De investeringen moeten de economische structuur versterken, en zorgen voor regionaal verdienvermogen en ondernemerschap, talenten ontwikkelen en benutten in de regio en kennis uit de regio verzilveren.

geven van juridische ondersteuning, het bieden van een locatie, etc. (hoogleraren RUG)	Daarbij benoemt de agenda vijf voorwaarden (p.24) om belemmeringen weg te nemen en de markt zo te laten functioneren dat bovenstaande doelen bereikt kunnen worden.
Raakvlakken met de agenda voor herstel en versterking Niet aflatende inzet voor de herstel- en versterkingsagenda is vereist (gemeente Groningen, provincie Groningen).	Hier zijn wij het geheel mee eens. De basis van het inlossen van de ereschuld aan de regio is het milder, menselijker en makkelijker maken van schadeherstel en de versterkingsoperatie. Als dat niet gebeurt, staat de Economische agenda op een wankel fundament. We hebben dit expliciet opgenomen in de Economische Agenda.
Regionale samenwerking Zet in op het versterken van regionale samenwerking, ook over grenzen van provincie en landen heen (Provincie Groningen). Bij dat laatste kan de Eems Dollard Regio een belangrijke rol spelen (Tynaarlo).	Regionale samenwerking is een van de centrale thema's van de economische agenda. Kern hierbij is de samenwerking binnen onze regio, maar deze strekt zich uit over de grenzen van onze regio en landsgrenzen heen. Op dit punt is de tekst van de economische agenda aangevuld. over regiogrenzen is inderdaad van groot belang. Het onderwerp is een van de centrale thema's opgenomen in de Economische Agenda. De samenhang met Europese programma's zoals INTERREG is benoemd in de tekst.
Faciliterend instrumentarium voor investeringen in kennisontwikkeling, innovatie en infrastructuur Economische groei moet uiteindelijk vooral komen uit een verhoging van de productiviteit via investeringen in (1) kennisontwikkeling, (2) R&D en innovatie en (3) infrastructuur. Daarbij moet vooral worden ingezet op instrumenten die faciliterend zijn. Hierbij is overigens ook te denken aan infrastructuur in brede zin (hoogleraren RUG). Bij infrastructuur gaat het namelijk niet alleen om nieuwe (spoor)wegen maar ook om bijvoorbeeld netwerken. De mate waarin sprake is van een duidelijke toegevoegde waarde van Nij Begun ten opzichte van reguliere investeringen is bepalend voor de doelmatigheid van Nij Begun (hoogleraren RUG).	Het vergroten van de productiviteit en regionale investeringen komt op verschillende plekken in de economische agenda aan de orde. Hiertoe worden verschillende typen investeringen mogelijk gemaakt: Investeringen in R&D, kennisontwikkeling en innovatie enerzijds, gekoppeld aan talentbehoud, en investeringen in randvoorwaarden zoals regiocentra, vrijetijdseconomie en herstructurering van bedrijventerreinen en digitale infrastructuur anderzijds. In de agenda is aandacht besteed aan hoe de agenda zich verhoudt tot reguliere investeringen en andere programma's.
Digitale infrastructuur Zorg voor robuuste en toegankelijke digitale infrastructuur (Tynaarlo). Netcongestie en achterblijvende digitale bereikbaarheid bedreigen het succes van de Economische en de Sociale Agenda. Behalve in de fysieke infrastructuur moet daarom ook worden geïnvesteerd in de digitale infrastructuur (Westerkwartier).	Een hoogwaardige digitale infrastructuur is van belang voor toekomstige economische ontwikkeling. Daarom is het noodzakelijk dat er breder gebruik kan worden gemaakt en worden geprofiteerd van huidige en nieuwe digitale technologieën. De Economische Agenda besteedt daarom ook expliciet aandacht aan dit thema (p. 31).

Verduurzaming energievoorziening In het bredere verband van toekomstbestendigheid en duurzaamheid verdient verduurzaming van energievoorziening apart aandacht (Tynaarlo).	Duurzame energievoorziening is een belangrijke voorwaarde voor economische ontwikkeling. Het is ook opgenomen als thematische inzet in de Economische Agenda (p.36)
Waardevolle bedrijven Bij de komst en/of uitbreiding van bedrijven moet worden gelet op zaken als goed werkgeverschap en duurzaamheid (Oldambt, provincie Groningen).	Dit vinden wij een waardevolle aanvulling en hebben we in de agenda verwerkt. De Economische Agenda investeert in projecten, initiatieven en programma's die de gezondheid, duurzaamheid en ruimtelijke kwaliteit bevorderen (voorwaarde 1, p. 24). Daarnaast zal de Economische Agenda vanuit het thema 'Onderwijs, Kennis en Arbeidsmarkt inzetten op interventies die vitaliteit van de beroepsbevolking en goed werkgeverschap bevorderen (pagina 27). Om het verdienvermogen in de regio in de volle breedte te versterken is goed en inclusief werkgeverschap opgenomen in de voorwaarden (p. 27)
Bestaande ondernemingen Expliciete aandacht is nodig voor bestaande bedrijven (provincie Groningen, Pekela, Stadskanaal, Westerkwartier). Dat betreft onder meer de landbouw (Stadskanaal, Westerkwartier) en de maakindustrie. En ook bedrijven die moeten omschakelen van aardgas naar andere bronnen van energie. Dit betreft met name energie-intensieve bedrijven (Pekela).	De focus van de Economische Agenda ligt op het ontwikkelen van een economisch ecosysteem van bedrijvigheid in de provincie. Omschakeling naar nieuwe energiebronnen is een van de manieren om toekomstbestendiger te worden. De omschakeling van de maakindustrie en energie-intensieve bedrijven op duurzame energie is opgenomen in de Economische Agenda. (p. 36)
Nieuwe bedrijven Ondersteun nieuw ondernemerschap in brede zin en heb ook aandacht voor start-ups en scale ups (provincie Groningen). Besteed uitdrukkelijk aandacht aan het stimuleren en ondersteunen van bedrijven die zich willen vestigen (Stadskanaal).	We onderschrijven dit doel van harte en hebben dit benoemd in het vierde doel van de Economische Agenda (p. 20) en de thematische inzet rondom 'Ruimte voor bedrijvigheid' (p. 29). In de te ontwikkelen financieringsinstrumenten is expliciet aandacht voor instrumenten voor start- en scale-ups.
Innovatieve zorg Besteed expliciete aandacht aan innovatie en robotisering in de zorg. Dit aandachtspunt ontbreekt in de concept-doelen. Neem hiervoor ook indicatoren op (Noordenveld, Noord-Drentse gemeenten).	We hebben deze goede suggestie opgenomen in de concept Economische Agenda (zie p. 38). De regio heeft een sterke kennispositie op dit thema en loopt voorop met innovatieve medische technologie, waaronder robotisering en het inzetten van gezondheidsdata.
Overige sectoren Ook de luchtvaart is een kansrijke sector (BBB-fractie in Provinciale Staten van Groningen)	De Economische Agenda is er niet voor grootschalige investeringen in infrastructuur en de luchtvaartsector is als zodanig niet als speerpunt voor de inzet van de Economische Agenda aangemerkt. Groningen Airport Eelde is mogelijk wel een relevante locatie voor campusontwikkeling en voor de thematische inzet rond duurzame energie. De Economische Agenda zet zich in om deze transitie te

	versnellen, en borgt dat de regio hier meer van profiteert, zoals genoemd in de agenda (p.36)
Regionaal zelfbewustzijn, trots en imago Twijfel over de maakbaarheid en meetbaarheid van dit doel. Graag aandacht hiervoor bij verdere uitwerking (Tynaarlo, Aa en Hunze). Eerder dan om het versterken van trots en zelfbewustzijn gaat het wellicht om herstel daarvan (Eemsdelta). De nadruk moet liggen op het imago van Groningen en (Noord-) Drenthe buiten de regio (Aa en Hunze). Niet op het behouden van de eigen trots van onze inwoners, zoals verwoord in subdoel 5.1. Het gaat erom inwoners van onze regio in hun waarde te laten (Aa en Hunze, Noord-Drentse gemeenten). Succesvolle aanpak vraagt erom een gedeeld en herkenbaar gezamenlijk verhaal, met een scherp oog voor verschillen en specifieke kwaliteiten. Daarbij moeten woorden samenvallen met daden (Eemsdelta).	In het document is aandacht besteed aan de meetbaarheid van de verschillende subdoelen. In de bijlage is een tabel met indicatoren opgenomen. In de gesprekken over doelen was een veelgehoorde opmerking dat 'trots' niet het hoofddoel moet zijn. De formulering van het doel is daarom op dit punt aangepast. Hoofddoel is geworden het versterken van zelfbewustzijn en imago.
Water Blij met aandacht voor bodem- en waterkwaliteit als onderdeel van "een toekomstbestendige economie in een gezonde en aantrekkelijke leefomgeving." Maar ook graag sturing op waterkwantiteit: Voldoende zoet water in een veranderend/veranderd klimaat (Waterschap Noorderzijlvest)	De beschikbaarheid van zoet water is toegevoegd aan de tekst van de agenda. De monitoring van de resultaten en effecten van de agenda, via indicatoren en streefwaarden, wordt beschreven in de concept Economische Agenda (vanaf p.53). Dit onderdeel zal het komende jaar nader worden uitgewerkt.

2. Online reacties via Stem van provincie Groningen

Samenvatting reactie/zienswijze	Antwoord Kwartiermaker en opvolging in Economische Agenda
Aanpak van de Economische Agenda en subsidies	
Alle economische doelen zijn met elkaar verbonden. Belangrijkste vraag: Wat is er nodig om de leefbaarheid te vergroten, zodat iedereen die zich hier wil vestigen, dit ook (financieel) kan.	Het klopt dat alle doelen met elkaar verbonden zijn. Het overkoepelende doel is werken aan duurzame economische groei en het scheppen van een goed ondernemings- en vestigingsklimaat. Een aantrekkelijke en leefbare woon- en werkomgeving is daar onlosmakelijk mee verbonden. Dat zijn we met u eens en is benadrukt in de Economische Agenda. Die heeft een looptijd van 30 jaar.
De doelen zijn veel te vaag en geven vooral aanleiding om adviseurs etc. aan het werk te houden.	De doelen van de Economische Agenda moeten 30 jaar richting geven aan de keuzes die we maken. Daarom zijn ze ruim geformuleerd. Ze zetten de koers uit voor het beleid voor economische structuurversterking voor Groningen en Noord-Drenthe. Het instrumentarium voor de korte en middellange termijn wordt nog uitgewerkt. Dat doen de betrokken gemeenten, provincies en het Rijk samen met partijen als kennisinstellingen, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Bij dat proces van samenwerking zijn soms ook externe adviseurs betrokken.
De doelen zijn nu te gefragmenteerd. Werk aan grotere doelen en echte oplossingen, zoals infrastructuur met een breder bereik.	Op overkoepelend niveau is voor Nij Begun het strategische doel geformuleerd om de regio met een generatielange inzet van 30 jaar op het nationaal gemiddelde van brede welvaart te brengen. De doelen van de Economische agenda dragen daaraan bij en zijn gebaseerd op een analyse van de regio, die is toegevoegd aan de Economische agenda. Jaarlijks wordt via de Staat van Groningen gemonitord in hoeverre de doelen worden bereikt. Dit moet voorkomen dat er sprake is van fragmentatie van doelen of inzet. Voor investeringen in de infrastructuur van wegen en waterwegen, verbindingen voor fiets en ov hebben Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen andere budgetten. Voor de infrastructuur voor energie en warmte bestaan ook afzonderlijke budgetten. De gelden voor de Economische Agenda zijn bedoeld voor extra investeringen in de economie voor Groningen en Noord-Drenthe. Uiteraard kijken we daarbij naar de samenhang met andere investeringsbudgetten.

I) De subdoelen doen veronderstellen dat we in Groningen en Noord-Drenthe te maken hebben met een enorme economische achterstand. De meeste beschreven subdoelen schrijven in de richting van sterke groei van alle reeds aanwezige economische activiteit. Het op deze wijze aanjagen van meer activiteiten zorgt voor (nog) meer ambtelijke en bestuurlijke drukte. II) Een gedragen betekenisvolle economie vraagt om breed draagvlak, volledige transparantie en maximale participatie van inwoners. III) Vertegenwoordigers in de 3 Noord-Drentse gemeenten zijn samen met de programma-manager op dit moment druk doende met het formuleren van een 'Drentse Aanpak', alsmede het formuleren van een 'lichte' Gemeenschappelijke Regeling. Kunnen we samen alsnog kiezen voor maximale transparantie en alle bijeenkomsten openbaar maken?	De Economische Agenda voor Groningen en Noord-Drenthe is onderdeel van de afspraken om de brede welvaart van Groningen en Noord-Drenthe naar het Nederlands gemiddelde te brengen. I) De doelen en subdoelen van de Economische Agenda zijn erop gericht te versterken wat al aanwezig is en als kansrijk geldt. De agenda gaat in op de verschillen die er in de regio zijn. II) Dat is ook ons streven. En daarom nodigen we inwoners, bedrijven en maatschappelijke organisaties uit om met ons mee te denken. Dit reactierapport maakt deel uit van dit proces. Onderzoeken zijn als download beschikbaar op de Nij Begun website. III) Streven Is een gemeenschappelijke uitvoering voor Groningen en Noord-Drenthe. Dit is nader uitgewerkt in de Economische Agenda.
Maak fondsen beter en makkelijker toegankelijk, met minder administratieve rompslomp en verantwoording. SNN, NOM, NPG, Nij Begun, we zien door de bomen het bos niet meer. Minder versplintering van subsidies en bedrijven ondersteunen bij het vinden en aanvragen van subsidies.	We zijn ons ervan bewust dat er verbeteringen mogelijk zijn in de toegang tot relevante fondsen en regelingen en in de ondersteuning bij het doen van aanvragen. Om die reden wordt er bij de uitwerking van de uitvoering van de Economische Agenda goed gekeken naar ervaringen met bestaande regelingen, subsidies en uitvoeringsorganisaties. Uitgangspunt hierbij is om werkwijzen zo efficiënt en soepel mogelijk in te richten. Tekst hierover is opgenomen in paragraaf over uitvoering.
Samenhang met de sociale agenda (samenhang met doel 1)	
Haal per dorp en per gemeente in het aardbevingsgebied 1 of 2 ideeën op en geef die initiatiefnemers de middelen en de ondersteuning om die ideeën tot een succes te maken.	In de Economische Agenda ligt de nadruk primair op investeren in de economische structuur. De Sociale Agenda heeft in de onlangs gepresenteerde uitgebreid aandacht voor het ondersteunen van initiatieven uit dorpen.
De economische en sociale agenda en projecten daaruit voortkomend meer met elkaar verbinden. Er zijn economische ontwikkelingen en investeringen	Wij onderschrijven het belang van een sterke verbinding tussen de Economische en Sociale Agenda van harte. Dit gaat onder meer over onderwerpen als onderwijs, arbeidsmarkt, talentbehoud en gezondheid. Bij de nadere uitwerking van de beide agenda's komt deze onderlinge verbinding verder ter sprake.

nodig om ook de sociale agenda te ondersteunen. Leefbaarheid, gezondheid, gemeenschapszin zijn zaken die vanuit beide agenda's aandacht vragen.	
Is het in het kader van een gezonde leefomgeving een idee om in de dorpen een nieuw buurtcentrum te bouwen gecombineerd met een buurtcafé? Dan kunnen de mensen vlak bij huis elkaar ontmoeten en terecht voor buurtactiviteiten.	In de Sociale Agenda is voor dit type initiatieven ondersteuning opgenomen voor ontmoetingsplekken en het versterken van gemeenschapszin. De Economische Agenda wordt nog verder uitgewerkt.
Infrastructuur, woningen, voorzieningen, werkgelegenheid en aantrekkelijkheid van het landschap (samenhang met doel 1) Top of Form	
Houd het platteland leefbaar door te investeren in woningen, infrastructuur, bereikbaarheid en voorzieningen (deze opmerkingen heeft drie stemmen gekregen van andere respondenten).	Dit onderschrijven we van harte, met een paar kanttekeningen: voor investeringen in infrastructuur en woningen zijn andere budgetten beschikbaar en deze vallen buiten de scope van de Economische en Sociale Agenda. De Economische Agenda is bedoeld voor extra investeringen in de economie van Groningen en Noord-Drenthe. De Sociale Agenda is bedoeld voor extra investeringen in de sociale structuur, met nadruk op onderwijs, zorg, gezondheid en kansen voor jongeren. De kwartiermakers van beide agenda´s werken nauw samen, met de bedoeling de leefbaarheid van stad én platteland te verbeteren.
Zorg voor goede infrastructuur, zoals openbaar vervoer, openbare voorzieningen, zoals bibliotheken, sportfaciliteiten, wijkcentra (of combinatie hiervan) en houd de prijzen zo laag mogelijk.	Zie antwoord hierboven. Dit onderschrijven we van harte met een paar kanttekeningen. In de Sociale Agenda is ondersteuning opgenomen voor ontmoetingsplekken en het versterken van gemeenschapszin. Voor investeringen in infrastructuur zijn andere budgetten beschikbaar en vallen buiten de scope van de Economische en Sociale Agenda. De Economische Agenda is bedoeld voor extra investeringen in de economie van Groningen en Noord-Drenthe. De Sociale Agenda is bedoeld voor extra investeringen in de sociale structuur, met nadruk op onderwijs, zorg, gezondheid en kansen voor jongeren. De kwartiermakers van beide agenda´s werken nauw samen, met de bedoeling de leefbaarheid van stad én platteland te verbeteren.
Zorg ervoor dat de voorzieningen op peil worden gebracht. Bijvoorbeeld goede scholen met groene schoolpleinen. Dit is belangrijk voor jonge gezinnen om zich in de regio te vestigen, evenals interessante werkgelegenheid. Ook goede verpleeghuizen nodig voor de grootouders.	Investeren in maatschappelijke voorzieningen wordt meegenomen in de uitwerking van de Sociale Agenda. De Sociale Agenda besteedt in het bijzonder aandacht aan kinderen en jongeren. We onderschrijven dat (interessante) werkgelegenheid van belang is. Dit willen we onder meer bereiken door vanuit de Economische Agenda vol in te zetten op het

	mkb en op innoverende bedrijven, en meer innovatie binnen het bedrijfsleven. Dit staat verwoord onder doel 2 en doel 4 (p.19 - 22).
Het is belangrijk om te werken aan meer vertrouwen in de overheid, bereikbaarheid van de regio en werkelijke investeringen in de regio door meer werkgelegenheid te creëren, betaalbare huisvesting en een goede bereikbaarheid voor alle doelgroepen.	We onderschrijven dit. Dit is een belangrijk uitgangspunt voor de verdere uitwerking. Overigens reikt dit verder dan de doelen en inzet van enkel de Economische Agenda.
Zorg ook voor voldoende openbaar vervoer en verbeteringen daarin om reistijd terug te brengen. Nedersaksenlijn moet absoluut gerealiseerd worden; hiervoor het haalbaarheidsonderzoek laten uitvoeren, desnoods eerst door de provincie.	We onderschrijven dit van harte. Infrastructuur zoals de Nedersaksenlijn is cruciaal voor het slagen van de Economische (en Sociale) Agenda in Groningen en Noord-Drenthe. Deze infrastructurele randvoorwaarden kunnen niet gerealiseerd worden met de bestaande middelen uit de Economische Agenda. Investeringen in infrastructuur zijn te kapitaalintensief om met het beschikbare budget voor de agenda het verschil te kunnen maken.
Betaalbaar wonen en sterke voorzieningen in het ommeland vooral. Dit moet gecombineerd worden.	We onderschrijven het belang hiervan. Betaalbaar wonen is, net als infrastructuur, randvoorwaardelijk voor het slagen van de Economische (en Sociale) Agenda in Groningen en Noord-Drenthe. Betaalbaar wonen en sterke voorzieningen kunnen echter niet gerealiseerd worden met de bestaande middelen uit de Economische Agenda. Dit is te kapitaalintensief om met het beschikbare budget voor de agenda het verschil te kunnen maken.
Verduurzaming nodig van gemeentelijke en provinciale sportlocaties teneinde de lasten voor de bevolking betaalbaar te houden.	De focus van de Economische Agenda ligt op het verbeteren van de economische structuur van de regio. De verduurzaming van sportlocaties valt daarmee niet onder de Economische agenda. Wel is binnen de Economische agenda ruimte om te investeren in de verduurzaming van bedrijventerreinen.
De doelen ontbreken concreetheid. Wij zijn vanuit ons dorp Westeremden al jaren in gesprek met de gemeente over de aanleg van een fietspad tussen het dorp en station Stedum met een veilige oversteek van de steeds drukker wordende Delleweg. Met de realisatie van een dergelijk fietspad zou vrijwel elke Westeremder het gevoel hebben dat er iets nuttigs gedaan wordt voor ons als inwoners. Wat wij nu vooral merken van de economische ontwikkeling in Eemshaven en Delfzijl is dat de doorgaande wegen in schrikbarend tempo drukker en onveiliger worden.	De Economische Agenda is een agenda voor de komende 30 jaar, bedoeld om richting te geven bij het maken van keuzes voor investeringen. Hierdoor staan in de Economische agenda op dit moment geen specifieke investeringen benoemd op lokaal niveau. Dit is een punt van nadere uitwerking.

Versterk de aantrekkelijkheid van de regio door het doven van de verlichting op de 226 windturbines in de drie clusters in Groningen (Eemshaven, Delfzijl e.o., Veendam). Er is door de provincie €800.000,- beschikbaar gesteld. De exploitanten vinden de investering desondanks te hoog namelijk €80.000 per turbine. Stel ook uit Nij Begun geld beschikbaar waarmee de exploitanten over de streep kunnen worden getrokken. Dit zorgt ervoor dat het leefklimaat en economie in de hele provincie aanzienlijk zal gaan verbeteren, maar met name voor de gebieden met veel mijnbouwschade waar uiteindelijk Nij Begun voor bedoeld is.	We onderschrijven het belang van dit onderwerp, mede vanuit het belang dat we vanuit de Economische agenda hechten aan ruimtelijke kwaliteit. Welke rol de Economische agenda kan spelen op het vlak van ruimtelijke kwaliteit, is een punt van nadere uitwerking.
Economische activiteiten in het gebied (samenhang met doel 2 en 4)	
Extra aandacht besteden aan hoe je een duurzame regionomie kunt faciliteren. Op mijn blog website geef ik daar al een voorzet voor https://nielsbosman5.com. Wat hebben we al aan economische activiteiten, wat kunnen we nog verbinden en wat kunnen we nog verbeteren?	Het eerste doel van de Economische Agenda heeft raakvlakken met de genoemde onderwerpen. In de Economische Agenda is dit verder uitgewerkt bij het onderdeel toekomstbestendigheid en ruimtelijke kwaliteit.
Kennis van bedrijven met elkaar delen. Als je kunt delen kun je ook vermenigvuldigen. Gebruik en deel kennis.	Dit onderschrijven wij. Dit werken wij uit via de doelen 2, 3 en 4. Dit is daarmee een punt van nadere uitwerking.
Verbinding met en behoud van jongeren in de regio (samenhang met doel 3 en 4)	
I Zet veel lokale, jonge professionals in bij de uitvoering van de plannen. Trek ze aan en faciliteer hun groei. Zorg dat er voor hen uitdagende banen ontstaan.	I We vinden dit een goede suggestie en nemen die mee in de Economische Agenda (p. 27).
II Innoverende, exporterende bedrijven, met name rondom Groningen en Delfzijl, moeten de uitstroom van jongeren stoppen. III Zorg ook voor voldoende op jonge gezinnen gerichte huisvesting plus de nodige activiteiten zoals festivals. Zonder jeugd geen toekomst.	II Het stimuleren van ondernemerschap en innovatie is een van de hoekstenen van de Economische Agenda. Dat kan inderdaad een goede manier zijn om jongeren aan de regio te binden. III We onderschrijven deze oproep. Wonen is beschreven als belangrijke randvoorwaarde voor het slagen van de Economische Agenda. Bij het onderdeel vrijetijdseconomie besteden we aandacht aan jongeren en festivals (p. 45).

Regionale trots en identiteit (samenhang met doel 5)	
Houd de regio herkenbaar door goed gebruik te maken van het Gronings Erfgoed. Investeer hierin!	Herbestemming van erfgoed is een van de onderwerpen bij het onderdeel vrijetijdseconomie en is expliciet in de agenda opgenomen (p. 45).
Een stuk trotsheid op de provincie moeten we zeker meenemen en dat mogen we ook meer uitdragen. Een link met de vrijetijdseconomie is dan snel gemaakt.	Zelfbewustzijn en imago zijn expliciet onderdeel van de Economische Agenda. Beide onderwerpen hebben inderdaad een link met vrijetijdseconomie en komen in de agenda uitgebreid aan bod onder de thematische inzet voor 'vrijetijdseconomie' (p.45).
Ik denk dat de "Trots eigen inwoners op de regio behouden" een van de belangrijkste subdoelen, omdat Groningers structureel financieel benadeeld zijn (gaswinning, bv.) en ook makkelijk worden weggemoffeld als inwoners van een grensregio. Het gevoel van trots, op jezelf en ook op de regio, is misschien een van de moeilijkste doelen om te bewerkstellingen. Juist vanwege die langdurige negatieve beeldvorming erover. Ik heb geen concrete oplossing voor dit probleem, maar ik wil graag benadrukken dat hier hard aan gewerkt moet worden. Een stevige regionale identiteit heeft veel voordelen die zich pas op een later stadium vertalen in economische voordelen, dus het is echt een investering op de lange termijn.	We zijn het hier van harte mee eens. Onderdeel van de Economische Agenda is het investeren in zelfbewustzijn en imago. Dit komt in de agenda uitgebreid aan bod onder de thematische inzet voor 'vrijetijdseconomie' (p.45). Ook de internationale oriëntatie komt in de agenda aan bod.
Versterken van trots op de regio, hier is een grote rol weggelegd voor culturele instellingen (musea en borgen). Vergeet die niet als subdoel in de economische agenda!	Voor vrijetijdseconomie wordt een investeringslijn uitgewerkt. Belangrijk hierbij is dat de Economische Agenda primair een economische doelstelling heeft Versterken bestaand vrijetijdsaanbod is opgenomen in het onderdeel vrijetijdseconomie. Waar het accent op komt te liggen is onderdeel van de verdere uitwerking. Het ligt voor de hand hierbij ook aandacht te besteden aan de musea en te borgen als belangrijke publiekstrekkers voor de regio.